

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
3rd. International Aksaray Symposium (25-27 October 2018)

Tam Metinler / Full Texts

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOMUNCU BABA TARİH VE KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINI

III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu (25-27 Ekim 2018)
Tam Metin Kitabı

EDİTÖRLER

Mehmet Sami YILDIZ
Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Ayşegül CAN
Aksaray Üniversitesi,
Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Mehmet ÖZKAYA
Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ISBN: 978-605-88368-8-4

Aralık 2018

“III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu” isimli kitabın tüm yayın hakları Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne ait olup her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir kısmı, editörlerin önceden yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz, bir geri çağrı sisteminde saklanamaz veya herhangi bir biçimde elektronik veya mekanik, kopyalama, kayıt veya başka yollarla iletilemez.

All rights of publication of the book "III. International Aksaray Symposium" belong to Aksaray University Somuncu Baba History and Culture Research and Practice Center and all rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of editors.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami YILDIZ
Sempozyum Başkanı

İletişim
aksaraysempozyumu@gmail.com
Sekreter
Öğr. Gör. Ayşegül CAN (Aksaray Üniversitesi)

YÛSUF HAKÎKÎ'DE MELÂMET MEFHÛMU

Hasan Ekici¹

Özet

Yûsuf b. Hâmîd (Yûsuf Hakîkî, Yûsuf Baba), Aksaray ilinin manevî mimarlarından Somuncu Baba lakabıyla tanınan Şeyh Hamid-i Velî'nin (815/1412-1413) oğludur. Yûsuf Hakîkî, yazdığı eserlerle ilahî hikmetleri geniş halk kitlelerine yaymak istemiştir. Yûsuf Hakîkî'nin kaleme aldığı eserlere bakıldığında dinî konulara hâkim olduğu Arapça ve Farsçayı ileri düzeyde bildiği görülmektedir. Yûsuf Hakîkî'nin eserleri arasında *Dîvân*'ı dikkat çekmektedir.

Yûsuf Hakîkî *Divanı*'nda tasavvuf terminolojisi ile ilgili çok sayıda terime yer verildiği görülmektedir. Bu terimlerden biri de melâmettir. Tekke ve tasavvuf şâirlerince üzerinde sıkça durulan melâmet mefhûmu levâm kökünden türetilmiştir. Bu terim tasavvufta daha çok nefsini kınama ve kötüleme anlamında kullanılmıştır. Aksaray ilinin ilim, fikir, tasavvuf ve edebiyat dünyasının öncülerinden biri olan Yûsuf Hakîkî'nin, *Dîvân*'ında tasavvufi bir arka planı olan melâmet mefhûmuna bu amaçla yer verdiği görülmektedir. Şâirin melâmetle aynı anlamlara gelebilecek rûsvâ, ta'n, lemez, hemz gibi kelimelerle de anlam ilişkileri kurduğu dikkat çekmektedir. *Dîvân*'da melâmet mefhûmunun âşık üzerindeki etkileri çeşitli mecaz ve sembollerle ifade edilerek zengin çağrışımlar oluşturulmuştur. Melâmet mefhûmunun hil'at, elbise, taş, ok, kadeh, dîvân, zunnar (Hristiyan rahiplerin/papazların bellerine bağladıkları örme kuşak), darağacı, pazar, şişe, rûsvâ (rezil), meydan gibi kavramlarla oluşturduğu çağrışımlar beyitlerde dikkat çekmektedir. Beyitlerden hareketle Yûsuf Hakîkî'nin tasavvuf düşüncesi ve melâmet kavramıyla ilgili yaptığı benzetmeler ve tasavvurlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bildiride Yûsuf Hakîkî'nin *Hakîkî-nâme* olarak da adlandırılan *Dîvân*'ı esas alınarak melâmet mefhûmunun geçtiği beyitler tespit edilmiş, onun melâmet mefhûmuna bakışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Yûsuf Hakîkî'de melâmet neşvesi ele alındıktan sonra aşk, gönül ve harabât (meyhâne) ile melâmet arasındaki anlam örüntülerine değinilecektir. Ayrıca melâmet mefhûmuyla ilgili tasavvurlar maddeler halinde verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yûsuf Hakîkî, *Dîvân*, Tasavvuf, Melâmet, Tasavvurlar.

YUSUF HAKÎKÎ'S OPINION FOR CONDEMNATION

Abstract

Yûsuf b. Hâmîd (Yûsuf Hakîkî, Yûsuf Baba) is the son of Sheikh Hamid-i Velî (815 / 1412-1413), known as Somuncu Baba, one of the spiritual architects of Aksaray Province. Yûsuf Hakîkî wanted to spread the divine wisdom to the wide masses with the works he wrote. When Yûsuf Hakîkî reads the works, it is seen that he knows Arabic and Persian at an advanced level. Among the works of Yûsuf Hakîkî, *Dîvân* draws attention.

It is seen that there are many terms related to Sufism terminology in Yûsuf Hakîkî's *Divan*. One of these terms is self-blame. The self-blame concept which is frequently emphasized on the Tekke and Sufi poems, is derived from the root of the levâm. This term means more self-condemnation and disparagement in Sufism. It is seen that Yûsuf Hakîkî, who is one of the pioneers of the scientific, intellectual and literary world of Aksaray province, has included the mysticism of the Islamic world with a mystical background in his *Divan*. It is noteworthy that the poet has meaning relations with words such as rûsvâ, ta'n, lemez and hemz which may have the same meanings as self-blame. In *Divan*, the effects of the condemnation on the lover were expressed with various metaphors and symbols, creating rich associations. Connotations formed by the concepts such as crescent, dress, stone, arrow, goblet, divan, zunnar (knitted belt attached to the bible of Christian priests / priests), gallows, market, bottles, rûsvâ (infamous), and square are noteworthy in couplets. Starting from the couplets, the Sufi thought of Sufism and the metaphors about the notion of mysticism are tried to be explained.

In this announcement, based on the *Divan* of Yûsuf Hakîkî, which is also called *Hakîkî-nâme*, the couplets with the of the self-blame were identified, and his view on the concept of in condemnation is tried to be put forward. In this study, after the elimination of self-blame in Yûsuf Hakîkî, the meaning patterns of love, heart and winehouse (meyhâne) and the self-blame will be mentioned. In addition, the conception of the self-blame is related to the imaginations will be given as substances.

Keywords: Yusuf Hakiki, Divan, Sufism (Islamic mysticism), Condemnation/self-blame, Imaginations.

¹ Dr. Öğr. Üyesi Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hasanekici0202@gmail.com

1. GİRİŞ

Melâmet; ayıplama, kınama, azarlama ve çıkışma anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1997: 607). Tasavvufî ise melâmet, kınayanların kınamasından çekinmeden doğru yolda sebatla yürümektir (Uludağ, 2005: 241). Rabbanî bir kanun olarak halkı Hakk’a davet edenler, başta peygamberler ve veliler olmak üzere daima yerilmiş ve kınanmıştır (Cebecioğlu, 2014: 327). Melâmet mefhûmu “levm” kökünden türemiştir. Levm kelimesi Kur’an-ı Kerim’de birçok âyette geçmektedir. Mutasavvıflar, kelimenin terim anlamını “Mâide 5/54 ve Kıyâmet 75/2” âyetlerine dayandırarak Melâmiliği bir yaşam biçimi olarak benimsemişlerdir. Mâide sûresinde geçen “Onlar, kınayanın kınamasından korkmazlar.” ile Kıyâmet sûresinde yer alan “(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim.” âyetleri Melâmîler tarafından referans alınmıştır (Selçuk, 2007: 488).

Melâmîlik IX. yüzyılda Türkistan, Nişâbur, Maverâünnehir ve çevresinde gelişen bir tasavvufî düşünüşdür. Bu düşünce eğilimi Kübrevîlik, Mevlevîlik ve Bayramîlik gibi büyük tarikatların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Melâmîlik, Hamdûn Kassârî ve bir Türkmen şeyhi olan Muhammed Maşûkî Tûsî tarafından kurulmuştur. Anadolu sahasına ise Bayramîlik tarikatı vasıtasıyla girmiştir. XVI. yüzyıldaki Melâmî halifesi Şeyh Hamza Balı’nın katledilmesinden sonra Hamzaviyye adı altında faaliyet göstermiştir (Pala, 1989: 328-329). Tasavvuf tarihinde genel kabul gören anlayışa göre Melâmîlik üç döneme ayrılmıştır (Gökbulut, 2012: 254):

Tablo 1: Melâmîlik Düşüncesinin Dönemleri.

Sıra No	Yüzyıl Hicrî/Miladî	Temsilcileri	İlişkili Olduğu Tarikat	Çıkış Yeri
1	III. yy. / IX. yy.	Hamdûn Kassâr (ö.271/884)	Melâmetiyye	Nişâbur
2	IX. yy/ XV. yy.	Hacı Bayram Velî’nin (ö.833/1430) halifelerinden Bıçakçı Dede Ömer (ö.880/1475).	Hamzavî- Melâmîler	Göynük
3	XIV. yy./XIX. yy.	Muhammed Nûru’l-Arabî (ö.1305/1887)	Nakşibendilik	Üsküp

Melâmîlik, kurumsallaşan tarikat anlayışına karşı reaksiyonel bir meşrep olarak ortaya çıkmıştır. Melâmîler, iyi ve güzel olan her şeyin Allah’tan, nakıs ve kötü olan her durumun da nefisten kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Sûfiler, tarikat adap ve erkânlarına titizlikle riâyet ettikleri halde Melâmîler, bu ritüellere pek itibar etmemişlerdir. Bu bağlamda özel bir kıyafeti olmayan Melâmîler, halktan birisiymiş gibi giyinir, halk gibi çalışırlardı (Alşan, 2012: 25). Melâmîler, içlerindeki dışına yansıtmayan ve ihlâs yolunda olgunluğa erişmek isteyen sâliklerdir. İrade ve bilgileri Allah’ın irade ve bilgilerine muhalefet etmez (Cürcani, 1997: 222). Başlangıçta tasavvufa karşı olarak ortaya çıkmış olan Melâmîlik hareketi daha sonraları tasavvufî sistem içinde bir yaşam tarzı olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte tarih boyunca melâmet fikri ve Melâmîlik mensubu kişilere ihtiyatla yaklaşmıştır (Yılmaz, 2015: 113).

Bu çalışmada, Yûsuf Hakîkî Dîvânî’nda yer alan melâmet mefhûmu hakkında bilgi verildikten sonra melâmet ile aşk, gönül, harâbât (meyhane) ve sır kavramları arasındaki anlam ilişkileri ele alınacak, melâmet mefhûmu ile ilgili tasavvurlara yer verilecektir. Ayrıca şâirin dilinden sûfî (zâhid) tipine yapılan eleştiriler beyitlerden hareketle açıklanacaktır.

1. Yûsuf Hakîkî’de Melâmet Neşvesi

Mutasavvıf bir şâir olan Yûsuf Hakîkî’nin doğum tarihi ve doğum yeri hakkında kaynaklarda kesin bilgi yoktur. Şâirin kaleme aldığı eserlere bakıldığında 1487 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Tasavvuf yolunda ilk eğitimini babası Şeyh Hamid-i Velî (Somuncu Baba)’den alana Yûsuf Hakîkî; Hacı Bayram Velî’den de dersler alarak manevî yolda ilerlemiştir. Daha sonra Aksaray’da Bayramîye tarikatının öncüsü olmuştur. Şeyhlik makamına kadar yükselen Hakîkî Yûsuf Aksaray’da vefat etmiştir. Türbesi Aksaray’da Şeyh Hamid Mahallesi’ndedir. Aynı mahallede Şeyh Hamid Camii ve hankâh bulunmaktadır. Söz konusu hankâh, Şeyh Hamîd-i Velî ve Hakîkî Yûsuf’un şeyhlik yaptıkları tekkedir.

Tasavvuf neşvesiyle eserler kaleme alan Yûsuf Hakîkî, şiirlerinde genellikle anlaşılır bir dil kullanmıştır. Şiirlerinde arkaik (eskicil) unsurlara da sıkça yer vermiştir. Eskicil ögeler, ait olduğu dönemin dil özelliklerini yansıtmalarının yanında kelime ve eklerin kökenlerinin ortaya konulmasında ve tarihî süreç içerisinde bu dilsel birimlerin geçirdiği yapısal ve anlamsal değişikliklerin irdelenmesinde de önemli bir yere sahiptir (Güneş, 2018: 130). Yûsuf Hakîkî *Dîvânı*’nda *kanda, yazuklu, yarlıg, uçmak, tamu, sayrılıg ve ayruk* gibi arkaik (eskicil) unsurlar bulunmaktadır. Şâir, eserlerinde ağırlıklı olarak tasavvuf konularını ele almakla birlikte yaşadığı dönemin sosyal ve siyasî meselelerine de değinmiştir. Yûsuf Hakîkî’nin *Dîvân, Muhabbet-nâme, Tasavvuf Risalesi, Tercüme-i Metâliu’l-İman* adlı tasavvufî muhtevalı eserleri vardır (Boz, 2017: 7-15). Kaynaklarda ayrıca Yûsuf Hakîkî’nin *Et-Tesnîm*” ve “*Er-Rahîk*” adlı iki eseri daha olduğu söylenilmektedir (Gümüş, 2016: 610).

Yûsuf Hakîkî’ye göre bir kişiyi kınayan kimse aslında kendini nefsinin ayıplayan, kötüleyen kimsedir. Melâmî olan kişi halkın eleştirileri ve kınamalarıyla oyalanmamalı, kendi nefsinin terbiye etmelidir.

Melâmet eyledüğüm öz bu kendü nefsumdûr
Ne ân ki kimseye harf atıp uram teşnî (269/9)

İbadetlerini Allah için yapan sâlikler, kendini göstermekten ve halkın ilgisini üzerine çekmekten kaçınırlar. Melâmîlikte gösteriş ve riyâ yoktur. Onların gerçek vasıflarını ancak nazar ehli olan insanlar görebilir.

Çü gözlüye gizlû degül iş nazarda
Özüni bes itmek **melâmet** ne hâcet (78/15)

Melâmîlik yolunu tercih eden sâlikler, halkın nazarında olumsuz görülen davranışlara teşebbüs ederler. Bu şekilde halkın gözünde kınanmak isterler. İlâhî aşk şarabı içen Melâmîler, görünüşte ikiyüzlü, rüsvâ gibi kötü sıfatlarla nitelendirilirler.

Zerkumuza bakma mey-perestüz
Rüsvâ vü melâmetî vü bed-nâm (430/4)

Melâmîler, halkın kınamasına aldırılmaz. Halk arasında kınanmaları onlar için arzulanan bir durumdur. Bu sebeple sâlikler, halkın kınamasına karşı herhangi bir tepki göstermezler. Melâmîlere düşen görev, bu kınamalara aldırmadan vazifelerini yapmaya devam etmeleri olmalıdır.

Ne **ta’n** urursa her ne dirise diyen disün
Boynumuz işde bağlu elümüz ü dilümüz (216/3)

Melâmîlikte esas olan halk tarafından kınanmaktır. Bu yüzden de kendilerini halka zaman zaman kötü göstermeye çalışırlar. Bunu başaramayanlar Allah’a tövbe etmelidir.

Gel ohî âyet-i *tûbû ila’llah*² tevbe kıl **rüsvâ**
Olup ‘aybun kamu halkun içinde olmadın şâyî’ (263/6)

İnsanların haksız kınamaları, iftiraları karşısında sâlikler, Allah’ın intikam sahibi olduğu şuurunda olmalıdırlar. Yüce yaratıcı ile olan ilişkileri gizli olmalıdır. Zâhîrde halkın istemediği, hoşnut olmadığı davranışları sâliklerin kınanmasına sebebiyet verir. Melâmîler, sergiledikleri bu davranışlarını izah etmeye çalışmazlar. Yapılan haksızlıkları, iftiraları Allah’a havale ederler.

Dutma her gülün Hakîkî **ta’nına**
Sen kulak hakdur ‘azîzün zü’ntikâm (419/15)

² Allah’a tevbe edin. (Nur 24/31, Tahrîm 66/8)

Yûsuf Hakîkî *Dîvânî*'na bakıldığında Melâmet kavramı dışında ta'n, rüsvâ, teşnî, hemz ve lehz kavramlarının da kullanıldığı dikkat çekmektedir. Melâmet ve melâmetle ilgili mefhûmların sayı olarak kullanımı alfabetik olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: *Melâmet ve Melâmetle İlgili Kavramların Kullanım Sayısı*

Sıra No	Kavram	Kullanım Sayısı
1	Hemz	2
2	Lemz	1
3	Melâmet	36
4	Rüsvâ	11
5	Ta'n	20
6	Teşnî	1

2. Aşk ve Melâmet

Tasavvufta aşk, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi olarak tanımlanır (Uludağ, 2005: 48). Halkın kınamasına aldırmayan ve bu duruma alışkın olan sâlikler, ilahî aşk şarabını zırh edinerek Allah'a ulaşmak istemelidir.

Ta'nı halkun ho bize kılmaz kâr
Cevşen olur ho sükr humâr
Gel beri seni 'âşık-ı dîdâr
Eydelüm lâ ilâhe illallah (2/38)

İlahî aşk yolunda karşı konulamaz derecede etkili olan güç, sâlikler için melâmet hırkasını giymektir.

Bize yitmez mi **melâmet** ger
Satvet-i 'ışk olduğu fazzâh (110/18)

Melâmet ismi, görünüşte denizdeki su gibi acı verici bir tada sahip olsa da aslında sâlikler için bu durum görünmeyen hazineler mesâbesinde kıymetlidir. İbadetlerini gizli yapan Melâmîler, ilahî aşkı özümsemiş kişilerdir.

Perdedâr-ı gencdür ism-i **melâmet** âşika
Acı sudur pâsubânıdır nitekim fi'l-bihâr (147/28)

Melâmîlerde aşkı, ibadetini izhar etmek kabul edilmeyen bir davranıştır. Gerçek âşık ibadetlerini, zikirlerini gizli yapan kişidir. Melâmîler, zâhirde halk ile batında ise Hakk ile beraberdir.

İy **melâmet** ger Hakîkî 'ışkdan döner degül
Var selâmet yoluna ol 'âşık -ı şeydâyı ko (497/11)

Melâmîlikte Allah bir sevgili olarak tasavvur edilir. Hakk âşığı Melâmîler, bu durumu bir sır olarak telakkî ederler. Halkın kınamalarına aldırış etmeden ilahî aşkın gereğini yapmaya çalışan çaresiz âşıklar, bu yoldaki engelleri aşmak için mücadele etmelidir.

Âhir seni gör sevdâ uş eyledi ser-gavğâ
Âlemlere ol **rüsvâ** iy âşık-ı bî-çâre (517/6)

3. Gönül ve Melâmet

Tasavvufta gönül, gerçekleri yansıtan bir ayna olarak tasavvur edilir. İnsan bütün âlemin özü olduğu için insanın hakîkati de gönüldür (Pala, 1989: 187). Melâmîler, gönüllerinde Allah'ın eserlerini müşahade eden ve bunu halktan gizlemeye çalışanlardır. Bu gizlilik işinin gönül âleminde de devam etmesini isterler.

İy **melâmetden** yüzün döndürmeyüp
Sırrımı fâş eyleyen rüsvâ gönül (370/3)

Gönül için arzu edilen Allah aşkıdır. Hakk'a gönül veren sâlikler, manevî tekâmülde melâmet hırkasını giymeli, cezbe, vecd gibi manevî coşkunluklarını halktan gizlemelidir.

Gönül ki olmadı hayrân bu 'ışkun hayretinden cân
Gözin açmadı bu vîrân anun bir dem **melâmetden** (464/8)

4. Harâbât (Meyhane) ve Melâmet

Harap yerler, viraneler anlamına gelen harâbât tasavvufta mecazen meyhâne, tekke anlamına gelmektedir. Meyhâne, maddiyattan kurtulma, kötü huyları yıkma ve fani olma mekânıdır (Uludağ, 2005: 158). Melâmîlikte tekke ve zaviye gibi mekânlar söz konusu değildir. Onlar için sosyal yaşamın elverdiği tüm mekânlar, sohbet ortamıdır. Melâmîler için asıl meclis, ezelde ilahî aşk şarabının içildiği elest meclisidir. Melâmîler, o meclisten ayrıldığı günden beri rüsvâ bir yaşam sürmekte olduğunu iddia ederler.

İy **melâmet** ger bizi sen söylemek hâcet degül
Biz harâbât-ı hakâyıktan çü rüsvâ gelmişüz (187/6)

Fenâ (yokluk) meclisinde ibadetlerini gizli yapan Melâmîler, halkın kınamasına aldırılmazlar. Bu durum onların gönül âleminde incitici etkiler bırakmaz.

Menem pîr-i harâbâtî harâbât-ı fenâda di
Ne dîrsen iy **melâmet** ger melûl olmaz **melâmetler** (179/5)

Melâmîler, ilahî aşk yolunda akli arka plana atıp aşk şarabını içerler. Onlar için esas olan zâhirde rindâne bir yaşam tarzıdır. Bu durumu zâhiri esas alan, şer'i ilimlerini özünü kavrayamayan sûfiler (zâhidler) idrak edemezler.

Rüsvâ-yı harâbâtı fenâ olmuş ider gör
Sûfî çeh-i 'aklı yine bir câm-ı tekâzâ (14/4)

Görünüşte dünyaya aldırmaııp kendini ibadete veren ikiyüzlü sûfiler (zâhidler), ilahî aşkın yaşandığı, manevî lezzetlerin gönüllerde hissedildiği bu mekânları eleştirirler. Ancak fırsatını bulduklarında gizli gizli harâbat (meyhâne) ortamında bulunmayı da ihmal etmeyen ikiyüzlü kişilerdir. Melâmîler ise riyânın zıddı olan ihlâsı esas alırlar. İhlâslı olmak için nefisle mücadele ederler.

Gör harâbât içre **rüsvâlığını** düşmüş harâb
Zühhd satarken bize sûfî-i zerrâkı bugün (447/5)

Min-ledün ifadesi Kur'an-ı Kerimde Kehf sûresinin 65. âyetinde geçmektedir. Allah katındaki gizli ilimlere nail olan sâlikler, ilahî aşk şarabının kadehiyle manevî makamlara erişirler. İbadetlerinde bireyselliği ve gizliliği esas alan Melâmîler, bu hâlleri yaşarken dünyalık mevki ve makamlara, halkın kınamasına aldırış etmezler.

Min-ledün hamrından içen bir kadeh
Ne **melâmet** bilür ol şeh ne ferah (118/1)

5. Sır ve Melâmet

Melâmîlerin özelliklerinden birisi de Allah ile olan ilişkilerinde gizliliği esas almalarıdır. Yûsuf Hakîkî, Kays b. Hutaym'ın³ şiirinden bir mısra iktibas ederek görüşünü kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Bu mısra *ikiyi aşan sır, yayılır ve sır olmaktan çıkar* denilmektedir. Sır olmaktan çıkan manevî hâller, sâlikin kınanmasını engeller.

Eydürem fâş itme dil râzın belî
Küllî sırrın câveze 'l-isneyni şâ

Küllî sırrın câveze 'l-isneyni şâ'
Halka olmadın **melâmet** dünyede (539/14)

6. Melâmet Mefhûmu İle İlgili Tasavvurlar

Yûsuf Hakîkî, melâmet kavramını ele alırken duygu ve düşüncelerini ifade etmek için dilin imkânlarından faydalanmıştır. Bu bağlamda mecaz ve sembollerden istifade etmiştir. Yûsuf Hakîkî, melâmet kavramını değişik kavramlarla bağdaştırarak zengin çağrışımlar oluşturmaya çalışmıştır. Şâir, melâmet kavramıyla darağacı, dîvân, hil'at, kadeh, meydan, çarşı, pazar, neşter, ok, zünnâr (papaz/rahîp kuşağı), şişe ve taş gibi kavramlar arasında anlam ilişkisi kurmuştur. Melâmet kavramıyla ilgili tasavvurlar/benzetmeler alfabetik olarak şu şekilde sıralanabilir:

6.1.Darağacı

Dâr, ağaç, sırık, direk manasındadır. Tasavvufta dâr-ı Mansûr, fenâ makamı, canını fedâ etme sözünün verildiği meydan anlamına gelmektedir (Uludağ, 2005: 99). Yûsuf Hakîkî melâmet kavramı darağacıyla ilişkilendirmiştir. Halkın kınamasına aldırmayan sâlikler, Hallac-ı Mansûr gibi canlarını aşk yolunda fedâ etmeyi göze almalıdır. Bu beyitte aşk şehidi olan Hallac-ı Mansûr'a telmih vardır.

Bu belâ meydânı içre ol gerek Mansûrvâr
Terk-i cân idüp **melâmet dârına** maslûb ola (26/14)

6.2.Dîvân

Şâir, melâmet kavramını bir dîvân olarak tasavvur etmiştir. Melâmîlik yolunda tekâmül etmek isteyen sâlikler, varlık ve benlik iddialarından vaz geçmelidirler. Zâhirde halkın hoşuna gitmeyen davranışlar sergileyen sâlikler, batınlarında Hakk'la beraber olmalıdır. Melâmîliğin gereğini yapan sâlikler, bu yolda ser-defter olurlar. Yani manevî tekâmülde önemli bir konuma gelirler.

Çek Hakîkî varlığın satrına hat ser-defter ol
Yine **dîvân-ı melâmetde** gel it dîvânalık (314/7)

Halkın kınamasına maruz kalan sâlikler, buna aldırış etmedikçe bilakis nefislerini suçladıkça Allah'a yakınlaşırlar. Halkın kınamaları, azarlamaları arttıkça sâlikler, melâmet dîvânında ser-defter olurlar.

Oldı **dîvân-ı melâmetde** bugün ser-defter
Toldı tevbih- Hakîkî ki her efvâh görün (340/10)

6.3.Hil'at (Kaftan)/ Elbise

Tasavvufta hil'at; ilahî lütuf ve ya Allah'ın sâlike olan bağışını ifade eder (Cebecioğlu, 2014: 217). Melâmîlerin kendilerini halktan ayıracak kıyafetleri, özel ya da geleneksel/ folklorik kıyafetleri yoktur. Melâmîler, bu kıyafetlerin manevî yolun yolcularına bir farklılık, benlik, statü vereceğini düşündüklerinden asla bu tür kıyafetleri giymezler (Alşan, 2012: 111-112). Yûsuf Hakîkî, melâmeti bir

³ Ayrıntılı bilgiler için bk. Sadık Yazar (2008). "XIV-XV ve XVI. Yüzyıl Türkçe Dîvânlarında Yer Alan Arap Meseller (Atasözleri)", 38. ICANAS Bildirileri, C. IV, Ankara, s. 1777-1803.

hırka olarak tasavvur etmiştir. Halkın kınamaları Melâmîler için bir hırka, azarlamaları, sitemleri de bir külâh olarak tasavvur edilmiştir.

Melâmet hil'atin geydüm yürürem lâubâlvâr
Başumda serzenişden hem urınmışam külâhum var (176/4)

Melâmîler, halkın sevgi ve saygısını kazanma kaydından uzak yaşamayı gaye edinmişlerdir. Görünüşte halkın eleştirdiği davranışları sergileyen sâlikler, bu yolla nefislerini terbiye etmeye çalışırlar.

Bize **hil'at** olur **melâmet** bil
Nefs-i şûma bununla kâr iderüz (197/26)

Aşk sarhoşu olan Melâmîler, ilahî aşk şarabını içmişlerdir. Melâmet hırkası giymek onlar için arzu edilen bir yaşam tarzıdır.

Hil'atümüzdür melâmet biz ki 'ışk esrükleri
Olmışuz çünkü şerâb-ı 'ışk içildi yine (527/5)

Melâmîlik yolunu benimseyenler, halkın yargı ve değerlendirmelerine aldırılmazlar. Melâmet onlar için vazgeçemeyecekleri bir kıyafettir.

Halk urur başa külâhı serzeniş her yanadan
Eğnüme dürlü **melâmet tonı** biçildi yine (526/4)

6.4.Kadeh

Tasavvufta kadeh, içi marifetle dolu olan sülûk ehli ârifin gönlü anlamındadır (Uludağ, 2005: 82). Tasavvuf terminolojisinde kadeh, şeyhin kalbi olarak telakkî edilir. Ârif olan şeyhlerin kalpleri, kendileriyle ülfet kuran sâliklerin aşk şarabı içtikleri mekândır (Acibe, 2015: 103). Melâmet, içki içmekte kullanılan bir bardak olarak tasavvur edilmiştir. Melâmet kadehinden ilahî aşk şarabını içen sâlikin gönlü manevî feyizlerle donanmıştır. Halkın incitici azarlamaları, kınamaları karşısında metanetli davranırlar. Onlar gönül dünyalarında, halktan gizli mekânlarda Allah'ın sevgisini kazanmak için melâmet kadehinden istifade etmeye çalışırlar.

Pür-zehr **melâmet kadehin** anca ki içdük
Bilmez kişi mey mi ya ho mey-hânelerüz biz (204/2)

6.5.Meydan/Çarşı

Tasavvufta şöhet makamı, sevgiliyi temaşa makamı anlamında kullanılan meydan, muhabbet, vecd anlamlarına da gelmektedir (Uludağ, 2005: 248). Sâlikler için melâmet meydanına ait işaretlerin gönülde belirmesi manevî yolda bir makam elde etmek anlamına gelmektedir. Bu makama erişen gönüllerde ilahî coşkunluk tebarüz eder.

Nasb itdi hele bugün Hakîkî
Meydân-ı melâmetîde a'lâm (430/12)

Melâmet çarşısında halkın azarlaması, kınaması ve aşağılayıcı sözler söylemesi sâlikleri hedeflerinden uzaklaştırmaz. Çünkü Melâmîler dünya ve dünya ile ilgili şeylere önem vermezler. Dolayısıyla halkın onlar hakkındaki feryat ve figanları gönül dünyalarında bir anlam ifade etmez.

Girüp na'ra- zenân uş **çârsû-ı**
Melâmetde ne hûy u hâya düşdi (585/4)

6.6.Neşter (Hekim Bıçağı)

Yûsuf Hakîkî, ta'n ve hemz (kına) kelimeleri ile cerrahların kesmek ve yarmak için kullandıkları keskin, sivri uçlu ufak bıçak arasında anlam ilişkisi kurarak zengin çağrışımlar oluşturmaya çalışmıştır.

Nefsi ve gönlü terbiye etmenin en etkili yolu, kesin çözümü halkın kınamasına maruz kalmak yani Melâmîlik yoluna girmektir.

Nice mecrûh ide gönülleri ya
Neşter-i **ta'n u hemzün** iy cerrâh (110/17)

6.7. Ok

Ok, yaralayıcı bir nesnedir. Yûsuf Hakîkî, melâmet mefhûmunu ok olarak tasavvur etmiştir. Okun yaralayıcı özelliğine rağmen dervişler kınama oklarına hedef olmayı arzularlar. Melâmet okları sayesinde nefislerini terbiye edeceklerini ve manevî yolda ilerleyeceklerini düşünürler. Yûsuf Hakîkî, şiirlerinde melâmetin sâlik üzerindeki etkisini ve melâmet oklarının hedefinde olduğunu dile getirmektedir.

Selâmet isterisen ko ki her **melâmet** ger
Bu **ta'nı ohına** nefsün ide senün umaç (95/23)

Halkın her dem kınamaları, aşk yolunun yolcuları olan sâlikler için cevşen (zincir ve puldan yapılan örme zırh) gibi koruyuculuk vasfına sahiptir.

Ta'nı bu halkun olur 'âşika her dem siper
Tîr-i melâmetdürür 'ışk erinün cevşeni (542/9)

Gönlünde aşk ateşi olan sâlikler, her yandan gelen kınama oklarına karşı sabrederler. Melâmîler bu kınama oklarına karşı ne incinirler ne de incitirler.

Her yanadan hoz **ta'n okı** zahmı irer sabr itmege
Ana ne çâre bağına 'ışk âteşi koymak gerek (356/4)

Melâmîlerin kendine has giyim-kuşam gibi aksesuarları yoktur. Onlar zâhirde halkın içinde halk gibi yaşarlar. Manevî tekâmül sağlamak için halkın hoşuna gitmeyen davranışlar sergilemektedirler. Bu durum halkın azarlamasına sebebiyet vermektedir. Halkı memnun etme gibi bir gayeleri olmayan sâlikler, Yüce Allah'ın rızasını kazanmayı arzularlar.

Sevdâ-zede bürehne her kisve gitdi rehne
Tur **pîr-i tîr-i ta'na** tokunmasun siper kıl (378/2)

6.8. Papaz/Rahip Kuşağı

Zünnar, Hristiyanların dinî bir simge olarak kullandıkları kuşağın adıdır. Tasavvufta ise sevgiliye hizmet ve itaat etmeye azm ve kastetmek, hizmet kuşağını kuşanmak, kendini Hakk'a vakfetmek anlamına gelmektedir (Uludağ, 2005: 398). Yûsuf Hakîkî, melâmet kavramını Hristiyan rahiplerin, papazların veya puta tapanların bellerine bağladıkları örme kuşağa benzetmektedir. Zâhirde halkın tepkisini çeken davranışları sergileyen Melâmîler, aslında Hakk'a hizmet etmek ve bireysel olarak manevî yolda ilerlemek istiyorlar. Yûsuf Hakîkî, ilahî aşka varma yolunda zünnar, deyr, muğân gibi sembollerden istifade etmiştir.

Zünnâr-ı melâmeti kuşan tîz
Tur deyr-i muğâna eyle âheng (349/5)

6.9. Pazar

Tasavvufta bâzâr (pazar), ilahî nurların tecelli ettiği makam, kesret ve tefrika mertebesi anlamına gelmektedir. Bâzâr-ı melâmet ise bela, çile, keder anlamlarında kullanılmaktadır (Uludağ, 2005: 285). İlahî aşk şarabını içen Melâmîler, çileli ve kederli bir yaşamı tercih ederler. Gönül dünyalarında halk içindeyken bile halveti yaşarlar. Dolayısıyla nefis terbiyesi için halvethânelere ve uzlete gerek yoktur. Melâmîler, iç yüzüyle Hakk'la birlikte dış yüzüyle halkla beraberdirler.

Âşık-ı ser-mesti **bâzâr-ı melâmet**de ede
Ki harâbât-ı fenâ ‘ûrına ne halvet gerek (352/14)

Şâir, dinin özünü kavrayamamış zâhidi uyarmakta ve onun usandırıcı ısrarlarından rahatsızlığını ifade etmektedir. Şâir, kederli ve çileli olan kınanma pazarını tercih ettiğini dile getirmektedir.

Sen Hakîkî’ye hele zâhid tur ibrâm olmağıl
Urmışam **bâzâr-ı rûsvâyı** da çün bu kûsı men (474/8)

6.10. Şişe

Şişe, cam ve kadeh anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta ilahî aşk şarabının içildiği kadeh anlamında kullanılır. Melâmîlik şişesinden ilahî aşk şarabını içmeyenler, onların bu hâllerini anlayamazlar.

Harâbâtîler ahvâlin ne tuysun
Melâmet şişesinden içmeyen mül (364/38)

6.11. Taş

Yusuf Hakîkî, melâmetin sâlik üzerindeki tesirini göstermek için taş nesnesini benzetilen unsur olarak kullanmıştır. İçinde aşk ateşi yanan salıklar, melâmet taşlarının hedefinde olsalar da bu duruma aldırış etmezler. Melâmîlerin gayesi, yüce Allah’ın sevgisine mazhar olmaktır. Dolayısıyla halkın onlar için ne düşündükleri, ne söyledikleri önemli değildir.

Cânâ her yüzden kabûl it sen **melâmet taşı**nı
Varısa içünde bu od gönül imdi ‘ârı ko (496/3)

7. Şâirin Dilinden Zâhid/Sûfî’ye Yapılan Eleştiriler

Yusuf Hakîkî *Dîvânı*’nda zâhid tipi 33, sûfî ise 64 yerde geçmektedir. Melâmîler, zâhid/sûfî tipinden farklı bir yaşam tarzı benimserler. Sûfîler kıyafet olarak hırka ve ridâ giyer, sarık takarlar. Başlarında ise aksesuar olarak taç bulunur. Bu tipler, dinin özünü kavrayamamış, ibadetlerin şekli yönüne ağırlık veren kişilik özelliklerine sahiptir. Dışsal davranış örüntüleriyle ön plana çıkan sûfî tipine karşılık, Melâmîler kendilerine has bir kıyafeti, giyim-kuşam tarzı olmayan ve ibadetlerinde gösterişten uzak bir yaşam felsefesini tercih etmişlerdir. Melâmîler, içsel davranış örüntüleriyle bireysel tekâmülü hedeflemişlerdir. İlahî aşkın mâhiyetini anlamayan sûfîler, âşıkları kınamaktan geri kalmazlar.

Sûfî var urma **ta’na** ki bu câm-ı cemde mest
Aks-i cemâl-i yârı görüp oldu mey-perest (85/1)

Aşk sarhoşlarının hâllerini kınayan sûfî, aslında bu manevî hâli yaşamadığı için sürekli âşıkları eleştirmektedir. Aşkın hâllerini ve hakîkati anlayabilmesi için bu ilahî aşk şarabından bir yudum alması yeterlidir.

Sûfî ‘ışk esrüklerine **ta’n** ide ger başuma
Ahdaram bir cur’a anı ğark-ı sahbâ eyleyem (390/5)

SONUÇ

Tasavvuf tarihine bakıldığında Melâmîliğin her tasavvuf ekolünde bir yaşama biçimi olarak tercih edildiği görülmektedir. Melâmîlik aslında bir tarikat ekolü olmaktan ziyade bir üslûp ve meşreptir. Özellikle XIV. yüzyılda “Somuncu Baba” lakabıyla tanınan Hamidüddîn Aksarayî ile başlayan Bayrâmî Melâmîleri-Hamzavîler döneminde Melâmîlik varlığını sürdürmüştür. İkinci Devre Melâmîleri olarak adlandırılan bu düşünce Osmanlılar zamanında XV. yüzyılda ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu dönemde Melâmîlik fikrinin neşv ü nemâ bulmasında katkıları olan önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bu şahsiyetlerden birisi de Melâmî tavrılı Yûsuf Hakîkî’dir.

Klâsik şiirimizin temel kaynaklarından biri olan tasavvuftan, önemli ölçüde yararlanmış olan Yûsuf Hakîkî, tasavvufî düşüncede geniş yankı bulan melâmet kavramını *Dîvânı*’nda “darağacı, dîvân, hil’at, kadeh, meydan, çarşı, pazar, neşter, taş, ok ve şişe” gibi değişik göstergelerle ilişkilendirerek kullanmış, zengin çağrışımlar oluşturmuştur. Yûsuf Hakîkî, ilahî aşk yolcusu olan âşığın, sergilediği davranışlar sebebiyle toplum tarafından kınanmasını, kötülenmesini de melâmet kavramıyla ilişkilendirerek ifade etmeye çalışmıştır.

Yûsuf Hakîkî’nin şiirlerinde Melâmîlerin genel özelliklerini görmek mümkündür. Bu bağlamda Melâmîlik ile ilgili özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1. Melâmîler, halkın sevgi ve saygısını kazanma kaydı taşımazlar.
2. Halkın kınamasından incinmezler.
3. Melâmîler, ilahî aşk şarabını kendilerine zırh edinirler.
4. Melâmet hırkası giymek esastır.
5. Melâmîler, benlik ve varlık iddiasından uzaktırlar.
6. İbadetler, zikirler, hafî (gizli) yapılır.
7. Melâmîler, manevî hâllerini sır gibi saklarlar.
8. Melâmîlerin toplandıkları fizikî mekânları yoktur. Onlar halkın içinde yaşarlar.
9. Dışsal örüntüleriyle ön plana çıkan sûfî (zâhid) tipinin eleştirilerine karşı tepkisiz kalırlar.
10. Melâmîlere göre gönlü terbiye etmenin en etkili yolu halk tarafından kınanmaktır.

Yûsuf Hakîkî’nin *Dîvânı*’nda dile getirdiği düşüncelerin ve zengin çağrışımların tarihsel Melâmîlik düşüncesiyle paralellik gösterdiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ACİBE, İ. (2015), *Sufilerin El Kitabı Tasavvufta Yol Nedir, Yolcu Kimdir?* (trc. Ahmet Murat Özel) İstanbul: Hayykitap.
- ALŞAN, M. H. (2012), *Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası*. İstanbul: Kurtuba Kitap.
- BOLAT, A., (2003), *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- BOLAT, A. (2009), Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Melâmet Tasavvuru. *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 2, 457-460.
- BOZ, E. (2017), *Hâkîkî Dîvân'ı*. (Yay. haz. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı). Ankara. [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR, /55749/ Hakîkî Divani.html] (25.06.2018)
- CEBECİOĞLU, E. (2014), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.
- CEYLAN, Ö. (2015), *Böyle Buyurdu Sufi Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- CHİTTİCK, W. (2011), *Tasavvuf, Kısa Bir Giriş*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- CÜRCANİ, S. Ş. (1997), *Tarifat*. (trc. Arif Erkan). İstanbul: Bahar Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (1997), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- GÖKBULUT, S. (2012), Oğlan Şeyh İbrahim Efendi ve Bazı Tasavvufî Görüşleri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 253-280.
- GÖLPINARLI, A. (1992), *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Gri Yayınları.
- GÜMÜŞ, K. S. (2016), Tasavvuf Çevresinde Ahlâk: Yûsuf Hakîkî Baba Dîvânı Örneği. *3rd International Symposium on Environment and Morality*, 4-6 November 2016, Alanya– Turkey.
- GÜNEŞ, İ. (2018), Ahmed-i Dâî Divanı'nda Eskicil Öğeler. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, 4/8, s. 129-143.
- KANIK, M. (çev). (1998), İbn Arabî, *İlahî Aşk*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- KÂŞÂNÎ, A. (2015), *Tasavvuf Sözlüğü*. (çev. Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- KAYABAŞI, B. (2010), Sârbân Ahmed Dîvânı'nda Melâmîlik. *Turkish Studies*, 5/1, 1123-1146.
- KILIÇ, M. E. (2011), *Sufî ve Şiir Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- PALA, İ. (1989), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PÜRCEVADİ, N. (1998), *Can Esintisi*. (çev. Hicabi Kırancı). İstanbul: İnsan Yayınları.
- SELÇUK, B. (2007), Fûzûlî'de Melâmet Kavramı. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, S. 2, 487-502.
- ULUDAĞ, S. (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- YAZAR, S. (2008), *XIV-XV ve XVI. Yüzyıl Türkçe Dîvânlarında Yer Alan Arap Meseller (Atasözleri)*, 38. ICANAS Bildirileri, C. IV, Ankara, s. 1777-1803.
- YILMAZ, H. K. (2015), *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

İnternet Kaynakları

- <http://www.osmanlicaturkce.com/> [Erişim Tarihi: 15.07.2018]
- <http://lugatim.com/> [Erişim Tarihi: 20.06.2018]
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/Melâmet/> [Erişim Tarihi: 30.08.2018]
- <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> [Erişim Tarihi: 01.07.2018]